

Szabó Lajos, a közép-európai gondolkodó

Szabó Lajos Budapesten született 1902-ben. Középiskolai tanulmányait nem fejezhette be, mert diákként rokonszenvezett a Tanácsköztársasággal. A húszas évek közepén Kassák Lajos Munka-köre teremtett számára fejlődési lehetőséget, de a Schmitt Jenő Henrik nyomdokaiban járó — és akkoriban Kepes Ferenc által vezetett — gnosztikus kör találkozásán is részt vett. A Munka-körben kritikus magatartást tanúsított, a gnosztikusokkal szemben határozott fenntartásokat fogalmazott meg. A húszas évek végén alapvetően befolyásolta Karl Korsch gondolkodása, aki a marxizmus teoretikusának nézőpontjából elsőként látta végzetesnek a Szovjetunióban végbemenő negatív fejleményeket, s aki döntő szerepet játszott a frankfurti iskola létrejöttében. Vele és Max Horkheimerrel — az iskola egyik legfontosabb képviselőjével — Szabó Lajos Frankfurtban személyes kapcsolatba is lépett. Justus Pállal és Partos Pállal a magyarországi illegális munkásmozgalmon belül kialakuló, de ennek keretén hamarosan túlnövő opposíció egyik szellemi vezetője lett. A harmincas évek elejére azonban vallás és forradalom belső kapcsolatát már oly mértékben ellentétesnek látta a marxista felfogással, hogy részvétele a mozgalomban még különállónak is lehetetlenné vált.

Ezeket az előzményeket rendkívül intenzív munka követte a harmincas évek első felében, amely egyrészt a huszadik század legjellemzőbb szellemi mozgalmainak értékelésére, másrészt a zsidó és a keresztény misztika egyes forrásainak (például Meister Eckehartnak, Jakob Böhmének, a Kabbala gondolatainak) feltárására és a keleti vallások (a buddhizmus és a hinduizmus) összehasonlító elemzésére irányult. E periódust a *Vádírat a szellem ellen* (1936) című munka zárta le, Szabó Lajos és Tábor Béla közös műve. A *Vádírat a szociológia, a marxizmus, a fasizmus, a pozitívizmus és a pszichoanalízis kritikáját* fejtette ki, majd — bizonyos fenntartásokkal — az „egzisztenciális gondolkodók” mellett foglalt állást; „akik Comte, Marx, Darwin, Hegel, Spencer és Mach 19. századával szemben Novalis, Hamann, Baader, Kierkegaard, Dosztojevszkij és Nietzsche 19. századát próbálták leszámítolni”. Az „egzisztenciális gondolkodók”-ról szólva a *Vádírat* sokkal inkább gondolt a dialogikus gondolkodás legkiemelkedőbb alakjaira — Ferdinand Ebnerre és Franz Rosenzweigre —, mint az ötvenes évek Nyugat-Európájának szellemi életét meghatározó egzisztencialista gondolkodók, Heidegger, Jaspers és Sartre korai munkáira.

A *Vádíratot A hit logikája — Teocentrikus logika* (1937) című írás követte, amelyben a szaktudományi logika modern fejlődésének problémáit vetette egybe a hit kulcsfontosságú logikai kérdéseivel.

A náciizmus magyarországi hatásának erősödésével Szabó Lajos távozott a tudományos közéletből, s íróasztalának dolgozott. 1944-ben Auschwitzba deportálták.

Hazatérése után vette kezdetét szoros együttműködése Hamvas Bélával. Ezt a Hamvas Bélával foglalkozó szakirodalom „csütörtöki beszélgetések” néven tartja számon. Szabó Lajos először *Biblia és romantika* című kéziratát vitatta meg Hamvas Bélával és Tábor Bélával, majd körülbelül két évig intenzív eszmecserét folytattak. Hamvas Bélán kívül Szabó Lajost Fülep Lajoshoz fűzte még szorosabb szellemi kapcsolat. Mezei Árpád kezdeményezésére 1946 nyarán Szabó Lajos az Európai Iskolában „Művészet és vallás” címmel tartott nagy hatású előadást. Mottójául Novalis aforizmáját választotta: „A művészet templomszolgálat vagy templomrablás!”

1946 őszén fiataloknak szeminárium jellegű, vitákkal záruló előadásorozatot indított, amely szintén mintegy két évig tartott. A körülbelül száz előadásban (amelyek esetenként összefonódtak a „csütörtöki beszélgetések”-kel) fejtette ki a legátfogóbban gondolatait.

Szabó Lajos 1947-ben nem tartotta lehetetlennek, hogy a modern logikai paradoxonokhoz kapcsolódó kérdéskört nyilvánosság előtt is ki lehessen fejteni. Az ország szellemi életének rohamos deformálódása miatt azonban erről hamarosan kénytelen volt letenni.

A modern nonfiguratív képzőművészethez személyes szálak is fűzték: a harmincas évek elején Vajda Lajossal töltött egy évet Párizsban. Harmincas évekbeli élményei és az ötvenes évek fojtogató szellemi klímájának hatására 1954-ben művészi tevékenységbe fogott: kalligráfiáit „spekulatív grafikának”, gondolkodói léte kiegészítő vetületének tekintette. Az 1956-os politikai és szellemi események új reménységgel töltötték el, a novemberi fordulat után azonban emigrációba vonult: előbb Bécsben, Brüsszelben, majd Düsseldorfban élt 1967-ben bekövetkezett haláláig.

Kalligráfiái nagy elismerést váltottak ki Nyugaton, több kiállítására is sor került Brüsszelben, Párizsban és néhány nyugatnémet nagyvárosban, s számos műve került jelentős múzeumokba. Mint gondolkodó, újból fölvette a kapcsolatot Horkheimerrel, s új ismerősökre is szert tett, közülük elsősorban Pascual Jordan, Hans Sedlmayr és Friedrich Heer említhető meg. Az emigrációban sokat foglalkozott az esztétikai, a logikai és az etikai értékek egységének követelményével, amit a szakralitás kritériumának tartott, s „prizmatikának” nevezett. Az értékelméleti egység gondolata különösen közel vitte Hans Urs von Balthasar teológiai trilógiájához. Erősen foglalkoztatta az asztrofizika és az űrkutatás fejlődése, s ezzel összefüggésben az asztropolitika kialakulása, amit a huszadik század meghatározó fejleményének, az „asztropolitikai egzisztencia” hajnalának tartott.

A *Biblia és romantika* egyik fontos gondolata szerint az emberiség szellemi sorsában döntő szerepet kap a „szélesen értelmezett Közép-Európa”, s e Közép-Európa „magyar centruma”. Szabó Lajos szerint a szellemi földrajz más tájaival szemben „itt talált produktív visszhangra minden kísérlet, melyben az élet kutató-pionírjai visszakeresték önnön életüket a szellem, az alkotás és a zsenialitás problémáinak centrumba helyezésével”. Szabó Lajos ennek a „szélesen értelmezett közép-európai” és „magyar centrumú” küldetésnek kiemelkedő szószólója volt: jelentőségét csak a következő évek, évtizedek fogják megmutatni.

Szemelvények Szabó Lajos írásaiból

(1937—1947)

A kutatás — keresés. A kutatás: mozdulat, emberi, alapvető életmozdulat. Kút-ásás és tájékozódás. Mélység és kör. Az örvény szédülete az alapja és oltalma minden emberi rugalmasságnak és szilárdságnak. A kutatás az élő identitás, kezdet és elv. Az élő egység és elsőség előre és felfelé törő relativitása!

Profécia és művészetek a kutatás élő dokumentumai. Élő művek, melyekben a kutatás önmagára talál, befejeződik, szerves egésszé zárul. Hatványozott kutatás. Olyan kutatás, ahol a kutató nem marad meg útjának céljánál, hanem visszakeresi az utat önnön alkotóján keresztül társaihoz. Igazi céljához itt ér, itt záródik le, itt és így válik folytathatóvá.